Д. М. СИНЦОВ

Окремі випадки систем інтеґральних кривих Пфафового рівнання

В кількох статтях та нотатках[1]) я студіював деякі властивості систем інтеґральних кривих Пфафового рівнання

$$Pdx + Qdy + Rdz = 0. \tag{1}$$

Теорія кривини, лінії асимптотичні, ізотропні, лінії кривини, геодезичні тощо мають аналоги в цій теорії. Тепер я хочу дати деякі приклади систем кривих, що мають аналогію з певними відомими типами поверхонь.

I. СИСТЕМИ КОНІЧНІ, ЦИЛІНДРИЧНІ ТА РОЗВИВНІ

1. Питання про таку систему, що усі її площини:

$$P(X-x) + Q(Y-y) + R(Z-z) = 0 \tag{2}$$

проходять через ту саму точку (x_0, y_0, z_0) приводить до умови

$$P(x_0 - x) + Q(y_0 - y) + R(z_0 - z) = 0.$$

Якщо для простоти візьмемо точку (0, 0, 0), ця умова набирає форми:

$$Px + Qy + Rz = 0, \tag{3}$$

звідкіль

$$R = -\frac{1}{z}(Px + Qy)$$

і (1) дає

$$P(zdx - xdz) + Q(zdy - ydz) = 0. \tag{4}$$

Системі (4) можна дати назву *конічної системи.*

2. Циліндричні поверхні можна характеризувати з тої їхньої властивости, що прямолінійні їх твірні, а також і дотичні площини паралельні єдиній прямій (l, m, n). В нашому разі маємо, що площини системи (2) паралельні (l, m, n), цебто

$$Pl + Qm + Rn = 0, \tag{5}$$

---

[1]) О системах интегральных кривых Пфафова уравнения $Pdx + Qdy + Rdz = 0$. Зап. Н.-Иссл. Каф. Украины, т. III. Обобщение формулы Эннепера-Бельтрами на системы интегральных кривых Пфаффова уравнения. Распространение теоремы Гаусса. Сообщ. Х. М. О. (4) I. Гауссова кривизна и линии кривизны 2-го рода, ib. (4), II.

і (1) набуває форми

$$P(ndx - ldz) + Q(ndy - mdz) = 0, \tag{6}$$

Можна цим системам дати назву *циліндричних*.

3. Легко довести, що обидві системи є окремі випадки систем, що задовольняють рівнання

$$\Delta \equiv \begin{vmatrix} P_x' & P_y' & P_z' & P \\ Q_x' & Q_y' & Q_z' & Q \\ R_x' & R_y' & R_z' & R \\ P & Q & R & 0 \end{vmatrix} = 0,$$

цебто Ґавсова кривина їх [див. (1), (4)] дорівнює нулеві.

Але повна кривина для цих систем не дорівнює нулеві, бо $\Delta' = G^2 + 4\Delta$.

Таким чином можна сказати: *системи циліндричні та конічні є окремі випадки систем, що мають Ґавсову кривину* $= 0$, *і ці системи можна назвати розвивними системами.*

4. Асимптотичні лінії конічних систем

$$Pdx + Qdy + Rdz = 0 \quad \text{та} \quad Px + Qy + Rz = 0 \tag{a}$$

визначаються рівнанням

$$dPdx + dQdy + dRdz = 0,$$

але

$$d(Px + Qy + Rz) = 0 = Pdx + Qdy + Rdz + xdP + ydQ + zdR = \\ = xdP + ydQ + zdR$$

Тому маємо:

$$1) \quad \frac{dP}{P} = \frac{dQ}{Q} = \frac{dR}{R}$$

$$2) \quad \frac{dx}{x} = \frac{dy}{y} = \frac{dz}{z}.$$

Цебто асимптотичні лінії конічних систем є 1° прямі, що проходять через центр системи

$$\frac{x}{\lambda} = \frac{y}{\mu} = \frac{z}{\nu},$$

2° плоскі криві

$$\frac{P}{\lambda_1} = \frac{Q}{\mu_1} = \frac{R}{\nu_1},$$

бо за (а) задовольняють рівнання $\lambda_1 x + \mu_1 y + \nu_1 z = 0$.

Асимптотичні лінії *циліндричних* поверхонь визначаються рівнаннями

$$Pdx + Qdy + Rdz = 0$$

з умовою

$$lP + mQ + nR = 0$$

та

$$dPdx + dQdy + dRdz = 0 \quad \text{і} \quad ldP + mdQ + ndR = 0.$$

Тому

$$1^\circ \quad \frac{dx}{l} = \frac{dy}{m} = \frac{dz}{n}, \quad \text{цебто} \quad \frac{x - x_0}{l} = \frac{y - y_0}{m} = \frac{z - z_0}{n};$$

$$2^\circ \quad \frac{dP}{P} = \frac{dQ}{Q} = \frac{dR}{R}, \quad \text{цебто} \quad \frac{P}{\lambda} = \frac{Q}{\mu} = \frac{R}{\nu}.$$

5. З другого боку, аналогія з Ермітовими рівнаннями лінійчатих поверхонь навіває думку дорівняти нулеві члени 2-го та 3-го порядку в виразі перпендикуляра з (x, y, z) на площину

$$\sum \left(P + dP + \frac{1}{2} d^2 P\right)(X - x - dx) = 0,$$

цебто маємо три рівнання

$$\sum Pdx = 0, \quad \sum dPdx = 0, \quad \sum d^2 Pdx = 0.$$

Коли $P = p = \frac{\partial z}{\partial x}$, $Q = q = \frac{\partial z}{\partial y}$, маємо рівнання лінійчатих поверхонь, але коли $G \neq 0$ конічні та циліндричні системи цим рівнанням не задовольняють,— їх не можна вважати за окремі випадки цих систем.

6. *Лінії кривини* 2-го роду циліндричних систем визначаються рівнанням

$$\begin{vmatrix} dx & dy & dz \\ nP & nQ & -lP - mQ \\ ndP & ndQ & -ldP - mdQ \end{vmatrix} = 0$$

або

$$(ldx + mdy + ndz)(PdQ - QdP) = 0,$$

цебто: a) сімейство плоских кривих

$$P(ndx - ldz) + Q(ndy - mdz) = 0,$$
$$ldx + mdy + ndz = 0$$
$$(\text{або } lx + my + nz = \text{const})$$

міститься на площинах, перпендикулярних до постійного напряму (l, m, n).

b) Друге сімейство теж плоских кривих є

$$P(ndx - ldz) + Q(ndy - mdz) = 0,$$
$$PdQ - QdP = 0$$

або в остаточній формі

$$P - \lambda Q = 0$$
$$\lambda(nx - lz) + \mu(ny - mz) = C,$$

що містяться на площинах, паралельних тому самому постійному напряму (l, m, n).

Лінії кривини теж 2-го роду для *конічних* систем визначаються рівнянням

$$\begin{vmatrix} dx & dy & dz \\ P & Q & R \\ dP & dQ & dR \end{vmatrix} = 0$$

за умови $Px + Qy + Rz = 0$, що зводиться до

$$(xdx + ydy + zdz)(PdQ - QdP) = 0.$$

Ці дві системи можна характеризувати так:

1° сферичні криві: $x^2 + y^2 + z^2 = C$, $P(zdx - xdz) + Q(zdy - ydz) = 0$;
2° плоскі криві: $\mu P + \lambda Q = 0$, $\lambda x + \mu y = Cz$,

які містяться в площинах, що самі проходять через вершину системи.

II. СИСТЕМИ, АНАЛОГІЧНІ ДО ПОВЕРХОНЬ ОБОРОТОВИХ

Характеристична властивість поверхонь оборотових, що дає можливість встановити їх диференціяльне рівнання, є та, що всі нормалі її зустрічають одну пряму. Це означення для систем

$$Pdx + Qdy + Rdz = 0$$

дає умову

$$\frac{P}{x} = \frac{Q}{y} = S$$

і, коли зазначимо $R = K.S$, рівнанням цих систем буде

$$xdx + ydy + Kdz = 0. \tag{6}$$

Умова інтеґрувальности:

$$O = x\frac{\partial K}{\partial y} - y\frac{\partial K}{\partial x}$$

дає $K \equiv \Omega(x^2 + y^2, z)$, що приводить до оборотових поверхонь.

Лінії рівня для OZ вертикального є ті інтеґральні криві, що лежать на площинах, паралельних XOY,— це є кола:

$$dz = 0,\ xdx + ydy = 0,$$

тобто

$$z = z_0,\ x^2 + y^2 = C, \tag{a}$$

але нормалі до площин

$$x(X - x) + y(Y - y) + k(Z - z) = 0 \tag{b}$$

в точках (a) не зустрічають вісі OZ в одній точці:

$$\overline{z} = z_0 - K(x, y, z_0).$$

Питання про такі точки дає поверхню:

$$K(x,\ y,\ z) = z - z_0 \tag{7}$$

Інтеґральні криві, що лежать на цій поверхні, визначаються як перетин із сферою

$$x^2 + y^2 + (z - z_0)^2 = C. \tag{8}$$

Лінії меридіянні системи є інтеґральні криві, що лежать на площинах $y = mx$:

$$xdx\,(1 + m^2) + K(x,\ mx,\ z)\,dz = 0. \tag{9}$$

Для OZ вертикальної це є лінії найкрутішого спаду, що утворюють максимальний кут із осею OZ і, як ортогональні траєкторії до ліній рівня системи, вони визначаються рівнаннями

$$\frac{dx}{x} = \frac{dy}{y} = -\frac{Kdz}{x^2 + y^2}.$$

Лінії кривини 2-го роду системи (6) визначаються рівнанням

$$O = \begin{vmatrix} dx & dy & dz \\ x & y & K \\ dx & dy & dK \end{vmatrix} \equiv (dK - dz)(ydx - xdy). \tag{10}$$

Маємо два сімейства: a) лінії меридіянні (9); b) лінії (7), (8) такі, що нормалі в їх точках до площини (b) зустрічають вісь Z-тів в одній точці.

III. ЛІНІЇ НАЙКРУТІШОГО СПАДУ

Хай OZ є вертикальна пряма, і треба найти

$$\max . c = -\frac{Pa + Qb}{R}$$

за умови

$$a^2 + b^2 + \left(\frac{Pa + Qb}{R}\right)^2 = 1$$

або

$$R^2(a^2 + b^2) + (Pa + Qb)^2 = R^2.$$

Маємо

$$P - \lambda\,[(P^2 + R^2)\,a + PQb] = 0,$$
$$Q - \lambda\,[PQa + (Q^2 + R^2)\,b] = 0,$$

звідкіль

$$\frac{1}{\lambda} = \frac{(P^2 + R^2)\,a + PQb}{P} = \frac{PQa + (Q^2 + R^2)\,b}{Q}$$

або

$$\frac{a}{P} = \frac{b}{Q} = \frac{-Rc}{P^2 + Q^2},$$

але

$$a=\frac{dx}{ds},\quad b=\frac{dy}{ds},$$

отже маємо

$$\frac{dx}{P}=\frac{dy}{Q}=\frac{-Rdz}{P^2+Q^2}.$$

рівнання ліній найкрутішого спаду нашої системи.

Цікаво відзначити, що для системи кривих лінійного комплексу можна знайти конечні рівнання цих ліній. Рівнання кривих лінійного комплексу можна написати так:

$$ydx-xdy+kdz=0.$$

Отже відповідні лінії найкрутішого спаду мають за рівнання

$$\frac{dx}{ky}=\frac{dy}{-ky}=\frac{dz}{x^2+y^2}.$$

Перші два відношення дають інтеґрал $x^2+y^2=C$.

Покладімо

$$x=\sqrt{C}\cos\theta,\quad y=\sqrt{C}\,.\sin\theta.$$

Тоді

$$\frac{dz}{C}=-\frac{d\theta}{k}\therefore z=\frac{C}{k}\theta+C'.$$

Отже лінії найкрутішого спаду для системи інтеґральних кривих лінійного комплексу є

$$x=a\cos\theta,\quad y=a\sin\theta,\quad z=\frac{a^2}{k}(\theta-\theta_0),$$

тобто ґвинтові лінії.

IV. КРИВІ ЛІНІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

Хай рівнання лінійного комплексу є

$$ydx-xdy+kdz=0, \tag{1}$$

так що

$$P=y,\quad Q=-x,\ R=k,$$

маємо

$$G=-2k.$$

Умову інтеґрувальности задовольняє тільки спеціяльний лінійний комплекс.

Детермінант $\Delta=-k^2$; $\Delta'=4\Delta+G^2=0$.

Отже *повна кривина системи дорівнює нулеві*, а *Ґавсова*

$$=\frac{k^2}{(x^2+y^2+k^2)^2}.$$

Асимптотичні лінії:

$$(dydx - dxdy + 0 \, . \, dz \equiv 0)$$

невизначені.

Лінії кривини 1-го роду невизначені: їх рівнання

$$\begin{vmatrix} 0 & y & dx \\ 0 & -x & dy \\ 0 & k & dz \end{vmatrix} = 0$$

задовольняється тотожно.

Лінії кривини 2-го роду:

$$O = \begin{vmatrix} y & -x & k \\ dx & dy & dz \\ dy & -dx & 0 \end{vmatrix} \equiv -k(dx^2 + dy^2) + dz(ydx - xdy),$$

або за (1)

$$0 = -k(dx^2 + dy^2 + dz^2).$$

Лінії кривини 2-го роду є мінімальні криві.

Геодезичні лінії 1-го роду (найпряміші)

$$O = \begin{vmatrix} y & -x & x^2 + y^2 + k^2 \\ x' & y' & 0 \\ x'' & y'' & 0 \end{vmatrix} \equiv (x^2 + y^2 + k^2)(x'y'' - y'x'').$$

Особлива розв'язка є

$$x^2 + y^2 + k^2 = 0,$$

загальна розв'язка

$$y = Cx + C', \quad kz = C'' - C'x,$$

цебто прямі комплексу.

Геодезичні лінії 2-го роду (найкоротші[1]) визначаються рівнаннями

$$\left.\begin{aligned} x'' &= -\lambda' y - 2\lambda y' \\ y'' &= \lambda' x + 2\lambda x' \\ z'' &= -k\lambda' \end{aligned}\right\}. \tag{2}$$

Останнє дає безпосередньо

$$z' = c - k\lambda$$

і за (1)

$$(y'x - x'y = (c - k\lambda)\, k.$$

Оскуляційна (стична) площина:

$$Xy - Yx + k(Z - z) = 0. \tag{3}$$

За допомогою (1) та (2) складаємо

$$x'y'' - y'x'', \quad y'z'' - z'y'', \quad z'y'' - z'z'',$$

[1]) Див. H. Liebmann. — Kürzeste u. geradeste Linien im Möbius'schen Nullsystem Math. Ann. 52. 1899. 120 — 126.

що пропорційні коефіцієнтам (3). Отже маємо рівнання

$$-\frac{1}{y}\left[\lambda'\left(ky'+\frac{x}{k}(xy'-yx')\right)+\frac{2\lambda}{k}(xy'-yx')\,x'\right]=$$
$$=-\frac{1}{x}\left[\left(kx'-\frac{y}{k}(xy'-yx')\right)\lambda'-2\lambda\frac{y'}{k}(xy'-yx')\right]=$$
$$=\frac{1}{k}[\lambda'(xx'+yy')+2\lambda(x'^2+y'^2)].$$

Відсіль, порівнюючи перше та третє відношення

$$\lambda'(x^2+y^2+k^2)+2\lambda(xx'+yy')=0,$$

тобто

$$\lambda=\frac{C'}{x^2+y^2+k^2}.$$

Тому

$$xy'-yx'=C-\frac{C'k^2}{x^2+y^2+k^2}=-kz'.$$

Введемо полярні координати:

$$r^2\frac{d\theta}{ds}=C-\frac{C'k}{r^2+k^2},\ ds^2=r^2d\theta^2+dr^2+\frac{r^4d\theta^2}{k^2}.$$

Отже

$$\left(r^2+\frac{r^4}{k^2}\right)d\theta^2+dr^2=\frac{r^4d\theta^2}{\left(C-\frac{C'k^2}{r^2+k^2}\right)^2}.$$

Тому

$$\theta-\theta_0=\int\frac{kr\,[C(r^2+k^2)-k^2C']\,dr}{\sqrt{-(r^2+k^2)[C(r^2+k^2)-k^2C']^2+k^2r^2(r^2+k^2)^2}}.$$

Підставлення

$$r^2+k^2=t,\quad \frac{k^2C'}{C}=a,\quad \frac{k^2}{C}=b$$

доводить формулу до остаточного виду:

$$\theta-\theta_0=\int\frac{(t-a)\,dt}{2\sqrt{t[(t-a)^2+b(t-k^2)]}},$$

як і у H. Liebmann'a.

RÉSUMÉ

Étude de quelques cas particuliers des systèmes des courbes intégrales de l'équation de Pfaff

$$Pdx+Qdy+Rdz=0 \tag{1}$$

qui présentent des analogies avec certaines classes de surfaces:

I. Si $Px+Qy+Rz=0$,

tous les plans

$$P(X-x)+Q(Y-y)+R(Z-z)=0 \tag{2}$$

passent par l'origine (système conique)

Si $$P.l+Qm+Rn=0$$

les plans (2) sont parallèles à une direction donnée (l, m, n) (système *cylindrique*). Pour ces systèmes $\Delta=0$, donc la courbure de Gauss est nulle, $\Delta'\neq 0$. Les lignes de courbure de 2-d espèce pour les premières sont: a) les courbes sphèriques: (1) $xdx+ydy+zdz=0$, b) courbes planes $\mu P-\lambda Q=0$, $c(\lambda x+\mu y)=z$; pour les systèmes cylindriques ce sont deux familles de courbes planes

a) $\mu P-\lambda Q=0, \quad \lambda(nx-lz)+\mu(ny-mz)=c'$;

b) $P(ndx-ldz)+Q(ndy-mdz)=0, \quad lx+my+nz=l.$

II. Systèmes analogues aux surfaces de révolution:

$$\frac{P}{x}=\frac{Q}{y}=\frac{R}{K(x, y, z)}$$

a) Courbes de niveau sont des cercles concentriques: $z=z_0$, $x^2+y^2=l$.

b) Courbes dont les perpendiculaires (2) rencontrent l'axe Oz dans un même point $z=z_0$ sont découpées de la surface

$$K(xyz)=z-z_0$$

par des sphères

$$x^2+y^2+(z-z_0)^2=C.$$

c) Courbes méridiennes sont

$$y=mx, \quad xdx(1+m^2)+K(x, mx, z)\,dz=0.$$

Ce sont en même temps les lignes de la plus grande pente.

Les courbes b) et c) sont les lignes de courbure de 2de espèce.

III. Les lignes de la plus grande pente du complexe linéaire sont des hélices circulaires.

IV. Indication des courbes caractéristiques pour le complexe liniaire: Courbure complète nulle, celle de Gauss $\neq 0$. Lignes asymptotiques indéfinies: chaque courbe intégrale peut être regardée comme asymptotique. Lignes de courbure de 1-ère espèce sont aussi indéfinies, celles de 2de — des lignes minimales. Lignes géodésiques de 1-ère espèce (die geradesten) sont les droîtes du complexe, celles de 2de espèce (die kürzesten) sont déterminées par l'intégrale elliptique (cfr. Liebmann. Math. Ann. 52).